

ЗАШТО ФЕМИНИСТИЧКИ ЧИТАТИ ПРОЗУ: О ПРИСТУПУ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ ИЗ УГЛА ФЕМИНИСТИЧКИХ ТЕОРИЈА

Институт за књижевност и
уметност, Београд

Апстракт: Феминистички интелектуални утицај на хуманистичке науке један је од најзначајнијих и најиновативнијих културних феномена модерног доба. Оснажен јаким и широко утемељеним феминистичким активистичким покретима и теоријским револуцијама, феминистички приступ поставио је нова значајна питања и књижевној критици и обликовао перцепцију тумачења књижевних садржаја, значења и вредности још од почетака просветитељства па све до данашњих дана. Књижевност писана на српском језику такође је предмет феминистичке књижевне критике која учествује у овом развоју и креира себи својствене правце културне и научне проблематике. Док је у одређеним аспектима феминистичка књижевна критика у Србији инспирисана развојима феминистичких теорија и идеја које су настајале на међународном плану, пре свега на англосаксонском и француском културном подручју, у другим својим аспектима она поставља и нека нова питања откривања и реafirмисања релевантних садржаја и тумачења карактеристичних за разноврсне токове српске књижевности. У овом тексту понуђена је један начин разумевања главних питања и изазова феминистичке књижевне критике на српској књижевној сцени, преплетене с родним студијама и другим релевантним идејним, теоријским и методолошким концептима.

Кључне речи: феминистичка књижевна критика, гинеокритика, историја књижевности, књижевни канон, историја српске књижевности

Кад је америчка песникиња, теоретичарка и активисткиња Одри Лорд изнела чувену мисао да „господарево оруђе неће никад растури-ти господареву кућу“, дефинисала је и саму епистемолошку суштину сваког превратничког интелектуалног покрета који тежи заснивању иновативне критичке мисли (видети: Lorde 1996). Другим речима, ова изјава освешћује нас у следећем погледу: зачетак и усмерење сваке интелектуалне критичке академске школе захтева свестан и бескомпромисан напор опонирања и разградње онога што представља мисаону и културну доминанту времена и простора у коме нова критика тежи да настане. Академска традиција која је у датом моменту утемељена и већ окоштала неће спонтано довести саму себе у питање нити ће то учинити њени главни корифеји у својим културним праксама. Носиоци новог духа сукобљавају се, по правилу, са свим оним претходним уверењима, с тешким задатком да докажу да су та претходна уверења подложна сумњама. Свака нова врста критике тежи да изнађе свој глас и успостави свој легитимитет јер претходна академска ера јој неће у томе, сама од себе, помоћи.

Тако је, на крају крајева, изјава Одри Лорд која се односи на свеколику феминистичку критику – политичку, социолошку, филозофску и сваку другу мисао – експлицирала и главну парадигму феминистичке критике модерног доба. Феминистичка критика се уистину јавља с идејом да постојећи системи погледа на друштво, науку, уметност и остале животне сфере нису свеобухватни и не важе у свакој групацији и за све појединце подједнако. Заправо, оне не важе у тоталитету, како ће устврдити феминистичка академска мисао, за чак половину човечанства, *женску йоловину*, чиме се отвара не тек нова струја или басен већ читав океан истраживачких, теоријских и методолошких могућности. Иако феминизам као покрет, културна, научна и политичка клима не улази на исте начине у све делове света или у све друштвене слојеве у појединим типовима друштва, главне премисе феминистичке интелектуалне оријентације темеље се ипак на конзистентном отпору према универзализацији мушког искуства у свим областима људског деловања.

Док почеци феминистичке модерне мисли у тзв. западној хемисфери датирају још од почетака просветитељства, пре свега у књижевности, али и на другим пољима¹, може се рећи да феминизам као политички и друштвени покрет нараста и добија замајак почетком 19 века, с процесом устоличења идеја о једнакости свих људи, потребом укидања ропства, и јачањем статуса хуманитарног рада у сврху помоћи болесним, сиромашним, обесправљеним и угроженим слојевима друштва. Слабљењем традиционалног класног уређења у Европи и напредовањем свести о хомогенизовању друштва и нација, истовремено јачају идеје о исправљању хијерархија у оквиру појединих друштава, потребе уздизања слојева којима је ускраћена могућност образовања и права на рад, као и социјалистичке идеје о општој еманципацији и укидању старих уверења у оправданост неједнаког третмана мушкараца и жена, пре свега у јавној сфери живота (видети: Botting 2016; Offen 2000; Wock 2002). У смислу идејне и политичке организације у овим ставовима предњаче активисткиње и активисти из Велике Британије и Америке, управо зато јер је потреба за еманципацијом жена била блиско сплетена пре свега с покретом за укидањем ропства и свим облицима расне сегрегације, те су ови покрети крајем деветнаестог века деловали у извесној мери усаглашено, као део јединствене еманципаторске атмосфере (видети: Marilley 1996; Bolt 1993; Scott 1999). Крајем деветнаестог века, већ у готово свим европским земљама постоје врло јаке женске организације које делују на разним пољима, како хуманитарним, тако

¹ Најчешће се мисли на списе Мери Вулстонкрафт, нарочито *A Windication of the rights of Woman*, као на пионирске у интелектуалном раду (видети: Wollstonecraft 1984) иако је историја забележила и друге примере интелектуалних и образованих ауторки и њихово промишљање интелектуалног статуса жена, као што је била Олимпија де Гуж, која је, као и Вулстонкрафт, писала у осамнаестом веку, или, још много раније, Кристина де Пизано, која је стварала на прелазу из четрнаестог у петнаести век.

и политичким и имају своје представнице у врло разгранатим и активним међународним организацијама, посвећеним раду на побољшању положаја жена. Ове организације окупљају образоване жене из средњих и највиших кругова друштва, интензивно ангажоване на мобилисању жена из свих друштвених слојева да се укључе у рад било на неком општедруштвеном корисном циљу, било на конкретним потезима побољшања женске видљивости, остварењу права на образовање и другим. Њихови циљеви и тежње били су преплетени с актуелним политичким аспирацијама на вишем државном нивоу јер су многи од локалних женских покрета свесрдно подржавали и покрете за самосталност и остварење онога што су у то време сматрали праведним националним интересима у разним међунационалним сукобима, и нарочито сукобима с тадашњим империјалним силама. Ипак, звезда водиља женског покрета у Европи крајем деветнаестог века била је борба за остварење женског права гласа, а остале околности побољшања женског положаја (већег права на образовање и једнаког права на рад) биле су у различитим варијантама присутне као саставни део стратешке борбе у зависности од државе (видети: Marilley 1996; Offen 2000). Женски покрет овог типа доживљава, у смислу квалитета, бројности и организационе осмишљености, врхунац пред сам почетак Првог светског рата, било кроз рад великих међународних организација, било кроз организације на локалном нивоу, и постаје друштвена чињеница која подразумева укљученост многих угледних жена свог доба, одражавајући пулсирајућу потребу европских друштава за модернизацијом. Долазак Првог светског рата повећава потребу за стручним и образованим људима свих врста, те многе жене добијају, први пут, и конкретну прилику да се докажу на пољу многих професија, чега се оне прихватају с ентузијазмом, ризикујући често и живот и здравље, жртвујући све ради шансе да коначно постану видљиве у јавном животу и присутне у професионалној сфери, а пре свега корисне у медицинском и хуманитарном раду. Многе од ових угледних и храбрих жена, махом из Шкотске, Енглеске, Аустралије, и других земаља, наћи ће се и на Балкану, као пожртвоване чланице медицинског особља у тифусом захваћеној Србији, делећи судбину цивилног становништва и обезбеђујући неопходну медицинску помоћ током Првог светског рата (видети о томе: Грујић 2013; Крипнер 1986).

На пољу књижевности и књижевне есејистике многе жене су стварале почетком двадесетог века, али је мало који текст оставио трага као есеј „Сопствена соба“ Вирџиније Вулф, који се данас сматра кључним текстом који је отворио врата филозофско-књижевног женског промишљања и огољеног, аутореклексивног осврта на парадоксални, незахвални положај жене која се бави стваралачким радом (Vulf 1995). Описујући материјалну, сувопарну реалност женских живота, Вирџинија Вулф је указала на разлику коју жена

у свом реалном, али и унутрашњем субјективном животу мора да савлада да би дошла на ону почетну позицију стварања, на којој се мушкарци већ налазе, и колико се сама институција стварања раслојава у односу на неједнаке материјалне и статусне могућности сваке жене. Нужност у којој жена мора имати своју „сопствену собу“, у материјалном али и симболичном смислу, указује на специфичан подухват проналаска сопствене дистанце у односу на друштвени конструкт женске егзистенције којом су жене стављене у одређени рам предвиђен за њих рођењем, и открива да су тек ретке жене добиле шансу да из тога рама и проговоре у своје име. Вирџинија Вулф је антиципирала овим текстом и, најшире схваћене, теоријске поставке женског писања, али и филозофију бића које је „оно друго“, оно које ће се касније у теорији дефинисати разликом у односу на „прво“, „мушко“, „једно“ (видети: Irigaray 1985).

Други иконички замајац феминистичке књижевне теорије и пре свега феминистичке филозофије јавља се шездесетих година двадесетог века с два паралелна тока феминистичког интелектуалног покрета који ће прерасти у две интелектуалне традиције: америчког (махом либералног) феминизма и француске марксистичке феминистичке оријентације, творећи у то време култни тзв. други талас феминизма. У Америци се у то време појављују иконичке књиге усред вира многих либералних покрета и идеја, као што су *Женска мистика* (*Feminine Mystique*) Бети Фридан (1963) или *Сексуална њолишика* Кејт Милет (1970), покренувши револуцију међу младим Американкама, инспиришући их на већу самосвест о потреби за независношћу, образовањем и заузимањем јавне арене и борбе за сопствени положај (видети: Friedan 1992; Millett 1990). Чини се, ипак, да у смислу уметности и интелектуалних домета, већи утицај остварују француске профеминистичке ауторке, међу којима је свакако најчувенија филозофкиња и књижевница Симон де Бовоар, пре свега својом утицајном двотомном књигом *Дрући њол* (1949). Ова књига се и данас чита и тумачи као претеча феминистичке естетичке али и социолошке мисли у исто време. Идеја да се „женом постаје, а не рађа“ допринела је, можда више него иједно друго дело, да се одустане од есенцијалистичких теорија о женској, наводној, предодређености за нижи положај у друштву (видети: Бовоар 1982). У данашње време, Симон де Бовоар сматра се не само великом филозофкињом већ и иконом феминистичке егзистенције, чији живот представља пример живљења слободе избора и отпора према конвенцијама савременог патријархалног друштва.

Након Симон де Бовоар, читав низ теоретичарки развијао је феминистичку перспективу у оквиру филозофских дисциплина, наслањајући се на критичко читање, али и градећи отклон од Фројда, Лакана, Дериде, Фукоа и других филозофа који су утирали пут филозофији идентитета, субјективитета, политике тела, сексуалности,

разлике и других великих интелектуалних тема друге половине двадесетог века. Уско повезано с питањима чисто филозофске природе јавља се и критичко промишљање језика, културе, књижевности и женског субјективитета у односу на сва ова питања. Током седамдесетих, осамдесетих и деведесетих година двадесетог века појављују се утицајни радови Лиз Иригарај, Џудит Батлер, Елизабет Грос, Шошане Фелман и других ауторки, прибавивши феминистичкој филозофији и културним студијама интелектуални и институционални углед. Њихове главне теме су питања филозофског погледа на појмове „разлике“, „тела“, конструисаности идентитета, сексуалности и друштвених конвенција (Irigaray 1985; Grosz 1994), као и перформативности рода и пола (Батлер 2001; Батлер 2010; Felman 1993) и многе друге.

Из данашње перспективе, две потенцијално најзначајније ауторке које су извршиле утицај на књижевнотеоријска феминистичка истраживања јесу Илејн Шоволтер (Elaine Showalter) и Елен Сиксу (Hélène Cixous). Елејн Шоволтер је својим појмом *инокријџике* и поставкама о томе како схватити феминистички приступ књижевности дала смернице модерним истраживањима и преиспитивањима традиционалне критике (видети: Showalter 1986; Showalter 1985). Главна идеја оваквог приступа је прихватање идеје о постојању посебних теоријских модела критичког читања из угла специфичног женског искуства. Владислава Гордић-Петковић, коментаришући поставке Илејн Шоволтер, наглашава значај овог концептуалног приступа и сугерише да је „од виталне важности теоријско осмишљавање књижевне праксе: стварање женске књижевне традиције и женске књижевне историје након што су жене вековима биле у сенци, мистификоване и маргинализоване“ (Gordić-Petković 2011: 308). Елен Сиксу се такође у својим радовима позива на специфичност женског искуства: она је, наиме, ауторка концепта *женско писмо*, као посебног начина писања заснованог на женском искуству, писања за жене и од стране жена (видети: Siksū 2006). Могло би се, међутим, прокоментарисати да су ова два концепта ових ауторки тумачена на различите начине и у различитим контекстима, и да су до дана данашњег доживела разна тумачења. Нарочито су се различито тумачиле употребе појма „женско писмо“ у разумевању његове примене, која је превазилазила и стварање женских аутора и била примењивана на разне текстове. Чини се, пак, да је у самој научној и критичкој пракси задржана идеја да се слобода разумевања „женског писма“ и његове утемељености у језичким праксама доживљава различито од контекста до контекста и од традиције до традиције. Такође, могло би се рећи да је сама идеја о могућности теоретисања начина на који жене пишу, или начина на који се обраћају другим женама, путем интелектуалне конструкције под називом „женско писмо“, оставила више утицаја и инспирације на будуће ауторе него што је заиста предложени

метод Елен Сиксу, којим је она објаснила своју идеју, био податан за примену и разумевање у различитим књижевнокритичким праксама. Термин *инокријтика*, који је утемељила Илејн Шоволтер, будући да се више бави рецепцијом, критичким читањем и читалачким доживљајем, из данашње перспективе, одаје утисак мање херметичног теоријског појма, те је тако често и налазио конкретнију примену у феминистичким књижевноисторијским читањима. Гинокритика је надасве „научни приступ чији је предмет књижевност коју су писале жене, а циљ утврђивање заједничких одлика те литературе и реконструкција женске традиције“ (Дојчиновић-Нешић 1993: 53).

Говорећи о уже схваћеном пољу феминистичке књижевне критике, односно теоријске литературе која покушава да артикулише правце, концепте и методе феминистичког читања, многе ауторке су оставиле траг, махом својим појединим култним научним остварењима. Тако су на пољу наратологије најпознатији радови Сузан Лансер која постулира методологију наратолошке анализе са свешћу о феминистичкој перспективи (Lanser 1992), док се треба подсетити да још једно велико име наратологије, Миеке Бал, примењује феминистичку перспективу на поље наратологије у једном делу њеног опуса (видети: Val 1987). У области феминистичког књижевноисторијског приступа издвојио се низ ауторки које се упуштају у преиспитивање књижевних и културолошких стереотипа пре свега из угла историје појединачних жанрова. Тема жанра као књижевноисторијске и књижевнотеоријске одреднице појављује се као изузетно значајна за разбијање универзалистичких конвенција књижевне критике канонизоване из мушког угла. Тако се деконструишу многе конвенције књижевног промишљања у жанровима као што су романи, новеле, бајке и разни књижевни облици и теме, у радовима Марине Ворнер (Warner 1995), Лин Пирс (Pearce 1994), Сандре Гилберт и Сузан Губар (Gilbert and Gubar 1984), или се, пак, феминистички деконструише „мушка“ психоаналитичка теорија, као у случају теоретичарке Џејн Галоп (Gallop 1982). Међу светски познатим ауторкама из области филозофије, науке о књижевности, језику, налазе се и оне ауторке које се не сматрају стриктно феминистичким, али које су својим мултидисциплинарним приступима и разноврсношћу својих теоријских модела изградиле врло инспиративне платформе за друга феминистичка промишљања. Таква је, на пример, Јулија Кристева, која спада међу најзначајније постструктуралисте, својим писањем на трагу психоаналитичке и деконструкционистичке школе (видети: Kristeva 1980; Kristeva 1989), или Гајатри Чакраворти Спивак, једно од водећих имена постколонијалне књижевне и културолошке критике, која се на иновативан начин у својим радовима бавила критичким преиспитивањем канонизоване глобалне културне политике и политике науке о књижевности (видети: Spivak 2003; Spivak 2011; Spivak 1988).

Све наведене теоретичарке деловале су охрабрене вишегодишњим традицијама на угледним универзитетима, нарочито након активистичког деловања у оквиру „другог таласа“ феминизма, и интелектуалних слобода извојеваних током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века. Како је ситуација у Југославији, као уосталом и у другим земљама тадашњег социјалистичког државног уређења, била другачија у смислу учешћа државних мера у формирању разних политика, тешко је традицију деловања феминистичке књижевне критике у читавој Југославији, па тако и у Србији, доследно упоредити с овим развојем. Ипак, феминистичко промишљање књижевности развија се и у оквирима приступа српској књижевности, инспирисано свим овим интелектуалним кретањима и увидима, а опет засновано на домаћим специфичностима, одговарајући на сопствене контекстуализоване изазове. Већ крајем седамдесетих година, у бившој Југославији покреће се интелектуална дебата о нерешеним аспектима положаја жена и начинима приступа овим питањима у оквиру социјалистичког друштва, наглашавајући да се ова проблематика не може само сагледавати као „решена“ у оквиру генералних принципа социјалистичког друштва (видети о овој теми: Lóránd 2018). Југословенске интелектуалке из свих делова земље (филозофикиње, социолошкикиње, књижевне критичарке, преводитељке, песникиње, правнице и друге) предњачиле су у покретању свести о потреби феминистичког активизма и академског рада у односу на друге земље државног социјализма. На изворима овог освешћеног приступа положају женског субјективитета у друштву настајала је не само феминистичка књижевност него и феминистичка књижевна критика, писана већим делом од стране жена и о женама.

Иако су облици феминистичке критике постојали и током читавог двадесетог века, па и раније, у контексту писања на српском језику, у овом тексту, као што је и најављено, концентрисаћемо се на савремене облике феминистичке критике, као и на предлог једног могућег модела феминистичког читања, којим се унапређују праксе читања канонских дела.

Треба рећи да поред тога што је интердисциплинаран/мултидисциплинаран и што је обележен методолошко-теоријским плурализмом, феминистички приступ књижевности је често нужно врло креативан, јер подразумева истраживање на више нивоа: од потраге за новим ауторкама и „писања“ њихових приватних и радних биографија, преко (ре)конструкције књижевног живота и контекста, те различитих анализа дискурса, све до жанровских и поетичких утемељења и херменеутичких анализа текстова (Милинковић 2018: 24).

Почев од деведесетих година двадесетог века, женска критика на територији Србије се интензивира, заједно с унапређењем организовања женских организација и почецима институционализовања женских студија. „Женске студије“ као вид едукативних,

активистичких и издавачких установа почињу активно да делују у деведесетим у Београду и Новом Саду све до данашњих дана. Током деведесетих устанављавају се и два еминентна часописа за феминистичку теорију, *Женске студије* и *Профемина*, при чему ће се овај први временом претворити у часопис *Генеро*, који и данас објављује врло широк дијапазон уметничких и научних феминистичких текстова. Феминистичко критичко читање књижевности узнатрало је у последњих тридесетак година с развојем разних других облика феминистичке критичке свести. Овде ћемо нагласити оне облике рада који су засновани на савременим утицајним актуелним теоријским приступима. Међу првима треба уврстити књигу Наде Поповић-Перишић *Литература као завођење*, која се појављује крајем осамдесетих година двадесетог века и указује на перспективе феминистичке критике у питањима настајања литературе и могућности писања, реферишући на радове Лиз Иригарај, Елен Сиксу, Јулије Кристеве, Жака Лакана, Жака Дериде, Ролана Барта и других аутора (Поповић-Перишић 1988). Почетком деведесетих у Србији је објављена књига *Гинокристика* Биљане Дојчиновић (Dojčinović-Nešić 1993), у којој је систематично и креативно објашњена концепција Илејн Шовотер, и њена применљивост у конкретним читањима домаће и светске књижевности. У последњих двадесетак година на сцени српске књижевности, теорије, критике и историје, велики допринос дали су радови Владиславе Гордић-Петковић, као што су збирка есеја *На женском коншиненту* (Gordić-Petković 2007) и друге публикације које указују на особености и захтеве тумачења радова великог броја ауторки и теме женског искуства (видети: Гордић-Петковић 2018; Gordić-Petković 2019; Гордић-Петковић 2016). Поред тога, истиче се и збирка текстова Татјане Росић (*Антиутопије шела: Рејрезензиације маскулинијета у савременој српској прози*) (Росић 2014), критичко читање домаћих прозних писаца новије генерације. На савременој изразито феминистичкој књижевној сцени једно од најзначајнијих имена је и Дубравка Ђурић, нарочито њено критичко приближавање читалаштву савременог поетског и драмског женског стваралаштва (видети: Ђурић 2016; Ђурић 2015; Ђурић 2011), а треба истаћи и допринос Светлане Слапшак и њене културолошко-антрополошке теоријске перспективе на пољу феминистичке критике (Slapšak 1990), као и Јасмине Лукић која у светлу феминистичких теорија пише о прози ауторки из региона (видети: Лукић 1998; Лукић 1995). У последњих десет година значајну пажњу на интелектуалној сцени привући ће и електронски часопис *Књиженство*, који објављује текстове из области феминистичке књижевне теорије и историје. Око ове публикације окупљен је и низ сарадница које се активно баве феминистичким ишчитавањем ауторки двадесетог века, нарочито оних данас често заборављених из периода између два светска рата. На том пољу нарочито су запажене Станислава Бараћ с књигом *Феминистичка контирајавносћ: жанр женској историји у српској је-*

риодици 1920–1941 (Бараћ 2015), Жарка Свирчев *Аванјардистијкиње: оїледи о срїској (женској) аванјардној књижевности* (Свирчев 2018) и другим публикацијама, Јелена Милинковић (Милинковић 2012; Милинковић 2018), Ана Коларић (Коларић 2017) и друге.² Ове ауторке сагледавају проблем женског књижевног стваралаштва из перспективе књижевне историографије, али и потребе преиспитивања књижевног и научног канона, те укључивања изостављених књижевница и критичарки из њега.

Пошто смо овде прокоментарисали један мали део феминистичког теоријског увида у тему књижевне критике, обезбедивши својеврсну платформу за даљу дискусију о феминистичкој критици књижевности, покушаћемо да се у даљој расправи фокусирамо на конкретна питања, расправу и закључке о могућим новинама и свежим читањима у оквиру овог поља. Многи канонски аутори српске књижевности остали су трајно непочитани од стране феминистичке критике највише зато што у многим критичкотеоријским круговима постоје предрасуде двоструке природе: једна је да се феминистичка критика бави само женама ауторима, а друга је да канонизовани писци не могу бити, већ чињеницом да су канонизовани, занимљиви за феминистичке интерпретације и реинтерпретације. Уз ове две врсте предрасуда појављује се често и трећа, злокобнија, која полази од тога да феминистичко читање књижевних канонских дела, нарочито оних која заузимају важно место у званичним историјама националних књижевности, функционише увек по принципу негативног оцењивања, критиковања ауторових ставова и томе слично. Овде ћемо покушати да оповргнемо све ове три препреке за коришћење концепата и метода феминистичке критике у читању утемељене прозе српске књижевности, да бисмо управо тиме показали докле све допире савремена, на промишљено теоријским основама заснована, феминистичка критичка мисао.

Савремена феминистичка критичка мисао, у свакој области, јесте, пре свега, чврсто укореењена у теоријском дијалогу с највећим теоретичарима двадесетог и двадесетог и првог века, те су питања и предлози које она поставља формирану као откривање нових теоријских приступа и постављања нових питања, која раније у критичкој мисли нису уочавана, а не симплификованим критичким ставом према традицији. Применљивости и релевантности свеколике феминистичке критике је допринео свакако развој појма и проблематике *родних студија* које отварају могућност и феминис-

2 Концепти и методи најсавременијег проучавања женског стваралаштва с почетка двадесетог века ослањају се на академску традицију проучавања женског писања која се деценијама неговала у склопу изучавања историје српске књижевне периодике у Институту за књижевност и уметност, у чему су свој истакнути допринос дале Слободанка Пековић, Весна Матовић и други истраживачи ангажовани на сакупљању и анализирању књижевног стваралаштва насталог на српском и другим језицима (видети: Пековић 1999; Пековић 1995; Пековић 1990; Матовић 2003).

тичкој критици да избегне замку есенцијализма и искључивости. „Дефинисање разлике између пола и рода омогућило је да се одбаци прихватање неравнотеже међу половима као биолошки условљене, па стога и непроменљиве појаве“ (Дојчиновић-Нешић 1993: 17). Концепт рода, схваћен пре свега као освешћеност о различитости родних перспектива, и осетљивости приповедања и свих фиктивних конструкција у зависности од рода, допринео је томе да се захваљујући феминистичкој критици могу дати нова тумачења и увиди и интерпретације свих класичних дела српске књижевности. Ови увиди не представљају нужно негативну критику онога што је о овим делима раније речено већ доносе нова обогаћена тумачења, откривајући места у уметничком делу које је традиционална, „префеминистичка“ критика превиђала.

Да бисмо објаснили на које начине савремена феминистичка критика учествује у читању и приступању делима познатих и традиционално признатих писаца, указаћемо на примере могућности читања дела три велика, канонска писца књижевности на српском језику – Иве Андрића, Борисава Станковића и Милоша Црњанског. Ова читања заснована су на одређеним теоријским претпоставкама које не представљају пуко „примењивање“ неког већ готовог модела него примере нових могућности „залажења“ у текст и откривања смисаоних кластера који су до сада измицали традиционалној критици и тумачењима, пре свега, због недостатка одговарајуће појмовне и методолошке апаратуре. Иако је о ликовима и јунацима Иве Андрића писано веома екстензивно, увек је могуће открити нове димензије грађења ликова и односа према ликовима, које су често изостављане у ранијим радовима истраживача, пошто су неки други мотиви, традиционално, били у центру дискусије. С друге стране, неки нивои семантичких увида, нарочито оних који су се тicali психолошке карактеризације ликова, били су углавном грађени на основу универзалних знања из области друштвених наука, на пример психологије, антропологије, историје, социологије, без свесног узимања у обзир да различите мотивационе позиције ликова могу бити обогаћене и тумачењима изниклих из свести о различитости њихових родних позиција и родних искустава. „Злостављање“, једна од најпознатијих Андрићевих приповедака, може бити прочитана поново, уз пуну апаратуру тумачења заснованог на свести о одсуству могућности аутентичног гласа удате жене, класно и по годишту такође условљене, у фикционалном свету приповетке. Анализа усамљености у тихој обесправљености која је невидљива оку њеног мужа, али и свима другима око ње, немогућа за идентификовање, може бити обогаћена и симболичко-генеричким тумачењем о невидљивости и потиснутости не само реалног положаја жене која се, условно речено, „добро удала“ већ и оног интимног, нејасног и неосвешћеног и код саме јунакиње, а које се у литерарној обради писца

може с великом поузданошћу уочити. Нејасност, неосвешћеност и потискивање, које притајено руководе и поступцима саме јунакиње, могу се посматрати не само из позиције индивидуалне судбине јунакиње већ такође и из генеричке позиције родне условљености идеје брака, удаје, брачне динамике и хоризонта очекивања и уверења контекста у којима се јунаци срећу. У Андрићевим приповеткама проблем потиснутог родног идентитета може се оценити као један од централних мотива, преплетен на најразноврсније начине с мотивима религијске, етничке и сваке друге позиције јунака. Методологије и оријентације феминистичке критике осветљавају на нове начине литерарни живот Андрићевих јунака и односа међу њима. Сложени начини по којима су јунаци родно одређени у условима тешко докучивих друштвено и политичких несигурних поднебља и времена представља једну од главних преокупација Андрићевог књижевног генија јер се те интерпретације које укључују свест о овој сложености и раслојености убрајају међу најкомплексније и најпотпуније. Моћне интерпретације могу се на основу овог увида изградити у анализи трагичне судбине Челеби-Хафиза у Андрићевом приповеци „Труп“, који се сажалио на једну ропкињу, што ће му се на ужасан начин осветити, или у анализи приповетке „Мила и Прелац“ у коме се трагика читавог универзума испреда путем немогућности остварења сусрета родних егзистенција два бића. Потпуно нови светови тумачења изникли су кад је ова врста читања осветлила Андрићев роман *Госпођица* и позабавила се нијансама мотива преко којих главна јунакиња преузима традиционално мушку родну улогу и одаје се једној од највише насилничких и хегемоних егзистенција модерног доба – оној зеленашкој. Ова врста читања извршила је утицај на новија читања Андрићеве прозе и стимулисала комбиновање разних књижевнотеоријских поетика на нове начине (видети: Росић 2006; Брајовић 2014).

У случају опуса Црњанског, многи семантички слојеви његових дела засновани су на родној стратификацији психолошке и емоционалне конструкције његових јунака. „Sex is in the rooth of everything“ прати кнеза Рјепнина на сваком кораку, у *Роману о Лондону*, као лајт-мотив поетичког ткива романа. У односу на економију и политику сексуалности у роману, у зависности од начина на који се ове теме преламају у личним судбинама јунака, одвијају се и људске драме и заплети, али и самоизградња субјективитета јунака. Главни јунак Рјепнин је човек многих квалитета и многих наслага осећајности и продуховљености у свом карактеру. Ипак, начин на који је Рјепнин перципиран у друштву често је одређен оним како га, у његовом родном одређењу, виде богате даме старог континента, које након Другог светског рата често сачињавају оно јаче, тврдо језгро утицајних лондонских кругова, или барем већи део радне снаге средње класе. Тако Рјепнин кроз роман, и независно од својих свесних на-

мера, перформира свој род привлачног егзотичног странца, коме – иако се тог свог статуса неизмерно гади – не може да утекне. Анализирајући роман, родно одређење јунака можемо посматрати као нешто што се, како то сугеришу Вест и Цимерман, „спроводи“ или „остварује“³ понашањем јединке у интерактивним друштвеним ситуацијама (West and Zimmerman 1987: 126). Идентитет је увек у настајању, и то је једна од основних поставки феминистичке критике, оснажене премисама родних студија. Сличан образац интеракције са светом прати и друге јунаке Црњанског. У *Друјој књизи Сеоба*, ликови тројице Исаковича, Павла, Ђорђа и Петра, у зависности од тога како су одређени кроз своје различите маскулинитете, различито су и позиционирани у односу на друга питања – породична, политичка, војна, историјска. Поетичка вирилност Павла Исаковича, човека вођеног идејом, огледа се између осталог и у томе што је њему лично његов приватни живот и срећа подређена срећи његовог национа и проналажењу замишљене домовине, Русије. Други ликови, пак, не опиру се своме родном одређењу, својим тежњама, поривима, сексуалним наклоностима, и управо их то карактерно ставља у оштар контраст према лику Павла Исаковича, истичући његов надземаљски, симболички карактер који, међутим, управо зато доживљава пад и разочарање на сваком плану.

Феминистичка књижевна критика, можда више него и једна друга, тежи томе да открије занемарене аспекте приповедног ткива, деликатне елементе значења и потиснуте поруке, које критичари нису препознали услед културолошких, историјских и друштвених баријера. Један од најбољих примера потребе за таквим освеженим читањем јесте читање дела Борисава Станковића, његовог лапидарног и дискретног стила којим је, међутим, урањао у најинтимније особености људског бића, које се не могу на непроблематичан начин одмах перципирати јер су тешко преточиве у експлицитни дискурс већ се само могу дешифровати и пажљивим читањем разумети. Роман *Нечистија крв* доживео је мноштво надахнутих интерпретација из перспективе књижевне критике која је у њему видела врхунски пример реалистичке прозе и осликавања једног специфичног историјског контекста, и аутентичног приказивања живота људи из тог контекста. Много је радова који су главну значењску потку романа ишчитали из традиционалног хоризонта очекивања да су главни носиоци драме и трагике овог романа мушки ликови, ефенди Мита и газда Марко, да је тежина њиховог унутрашњег патоса она централна равна романа која засењује све остало. Ефенди Мита је, према томе, фигура оца који страда јер оно најдрагоценије што има, кћер, мора да да у недолучан брак, због новца и одржања имена и фамилије, а газда Марко је трагична фигура јер долази надомак ост-

3 „Спровођење“ или „остваривање“ рода приближно објашњава значење појма „doing gender“ који употребљавају Вест и Цимерман.

варења свих својих снова за поседовањем женске лепоте, али ипак не успева да превазиђе тај последњи праг моралне скрупуле пред чињењем ужасног греха сагрешења са снајом, те одлази да умре. Иако њена судбина повезује ова два лика, у оба случаја, Софку је критика обично тумачила као „кћи ефенди Мите“, чија судбина њега чини трагичним ликом, и „снаја газда Марка“, чију лепоту се он ипак не усуђује да узме за себе. Шта се, међутим, збива с анализом Софкиног лика?

На овом месту можемо да поставимо питање: да ли је досадашња критика често, заслепљена обичајима слављења монументалних мушких ликова у српској књижевности, пропустила да отвори очи пред раскошним особинама Софкиног лика, њеним сложеним психолошким животом, и великим имагинативним задацима које јој је аутор наменио? Често се о Софки говори тек као о роби која се размењује међу мушким протагонистима, као симболу жртве и неправде, а занемарују се сви остали слојеви њене личности, размишљања и вредности које она репрезентује. Софка је, међутим, поред свег оног поменутог, још и много више од тога. Без икакве тежње да се умањи значај и статус анализе и „изношења на светло“ мушких ликова овог романа, феминистичка критика открива оно занемарено а непроцењиво у идентификацији значењских формација дела. Променом погледа, угла и критичарске перспективе, откривају се нови аспекти дела, модерност и сложеност која је традиционалној критици, несвесно и непредвиђено, измицала. Тако је, на пример, префеминистичкој критици измицао увид у Софкин лик као врло истачане персонификације једне имагинативне свести, свести која опажа, идентификује, вреднује, приповеда, а на чему Станковић и те како инсистира у свом роману (видети: Грујић 2015). Софка је заправо једина перспектива опажања, интуиције и просуђивања којој се приповедач приближава, уз коју пристаје, и чији систем вредности високо цени. Сви остали ликови су оспољени, опажају се углавном из спољне перспективе. Тако је чак и у случају чувене сцене газда Марковог посрнућа, сопственог суочавања са свим ужасом сазнања да се она најдубља људска чежња изједначава неминовно с најдубљом људском нискошћу – оно што се дешава представљено из Софкине перспективе, као одјек, као нешто што она разазнаје, примећује, схвата, захваљујући својој интуитивности и интелигенцији. У тако конципираној перспективи, газда Марко и ефенди Мита су ликови које посматрамо с дистанце, а налазимо се непосредно у Софкиној близини, и најближе смо упознати с њеним мислима и осећањима. Значења овог романа тако добијају додатну димензију, која отвара нове хоризонте тумачења, потенцијале откривања женске имагинативне свести и приповедачке идентификације с њом.

О томе колико је значајна феминистичка критика у освеженом читању можемо видети и на примеру анализа Станковићевих при-

поведака, оних које су ретко биле предмет критичких, научних или студентских радова. У разумевању приповедног ткива ових кратких ремек-дела, феминистичка критика, она која се залаже за подривање уврежених хијерархија тумачења, проналази велику инспирацију и изворе нових мрежа сензибилитета, откривања нових интимности Станковићеве прозе. Као приповедач, али и као аутор, Станковић се упушта у многе најдубље и најминуциозније психолошке и емотивне опсервације својих јунакиња. Ипак, ови драгоцени увиди ретко су досад помињани у литератури. Сексуалност и интимност младих удовица, невенчаних супруга, преварених девојака, сиромашних и неуких жена, непослушних кћери – све то нису теме које су у случају Станковићеве прозе често анализиране, иако Станковићева проза њима обилује. Чини се да се друштвени и културни табу времена у коме настаје његова проза прелива донекле и на већи део критике Станковићевог дела. Преокупирана већ утврђеним „великим“ темама и монументалним ликовима, досадашња критика Станковићевог дела не бави се екстензивно женским ликовима ових приповедака, иако су неки од њих најупечатљивији ликови целокупне Станковићеве прозе, као што је то главна јунакиња у приповеци „Покојникова жена“ или женски ликови у циклусу *Божји људи*. Нарочито у приповеци „Покојникова жена“, читаоци се сусрећу с мотивима унутрашњег конфликта у интимном доживљавању љубави, сексуалности и брачних дужности. Слојевито разумевање ове приповетке захтева и дубоко разумевање родне конструисаности књижевних ликова, и уз свест о рањивости женског субјекта у свету којим доминира хегемони маскулинитет. Приповедач у „Покојниковој жени“ залази веома детаљно и фактографски искрено у парадоксални свет интима младе жене која, упркос спољној друштвеној репресији, има свој унутрашњи, комплексан живот настао укрштањем многих сензибилизисаних путања психе и емоција, и од чије аутентичности јунакиња, упркос друштвеном притиску и мишљењу околног света, не одустаје. Проза која предочава теме сукоба с конвенцијама и друштвеним и културним репресијама захтева теоријске оквире и методе читања које уводе нове, алтернативне погледе, неоптерећене неприкосновеним понављањима утврђених, традиционалних модела читања, у циљу проширења могућности потпунијег разумевања текста.

У расправи о феминистичкој књижевној критици долазимо тако и до питања: због чега је она данас један од најутицајнијих књижевнокритичких праваца и оријентација, због чега стално еволуира, заузима нове видове и наступа у таласима? Постоје две врсте могућег погледа на ово питање: један који се ослања на повезаност феминистичке књижевне критике с другим друштвеним и културним покретима, усклађеност и међузависност с њима, и друга, која узима у обзир свеопшту трансгресивну и еманципаторску духовну особеност књижевности као уметничког стварања. Код првог се мо-

рамо подсетити да је феминистичка критика врста погледа на свет који обухвата веома широк дијапазон тема од виталне важности за свако друштво, у теорији и пракси: од породичних и репродуктивних питања, преко питања о насиљу и дискриминацији, до питања о образовању, политичкој моћи, законодавству и свеколикој репрезентацији половине човечанства. Стога се феминистичка критика, као и све интелектуалне оријентације, надопуњује и оснажује у зависности од друштвених кретања, тенденција, превирања и актуелних политичких момената. Како је људско друштво устројено тако да се развој његових институција и тековина не одвија константно линеарно и прогресивно, већ је склоно и честим рушењима некад освојених либералних принципа и веровања, деловање феминистичке критике у свакој области, па и књижевној, налази константно свој предмет и оправдање, у циљу афирмације маргинализованих и дискриминисаних субјеката. Ипак, феминистичка критика значајно варира у својим циљевима у зависности од тренутних преокупација и потреба феминистичког покрета. У првој половини двадесетог века била је усмерена на борбу за афирмацију женског деловања у јавном простору, једнакости у признању интелектуалних способности и компетенција, као и побољшању положаја женске радне снаге, у складу с идејама социјализма, ослобођења колонијалног јарма и борбе против империјалних освајања. У другој половини двадесетог века доживела је огроман колективни пробој и успех глобалних размера на пољу образовања и професионалне афирмације женских ресурса, што је резултирало великим успоном продуктивности литературе о женама, намењених женској публици, коју пишу ауторке. Јављају се, међутим, и знатна раслојавања по питању идеолошких разликовања разних струјања у женском покрету, испољена свест о неједнаким женским искуствима и степену привилегованости, као и раслојавања по питању расе, етничитета, сексуалне оријентације и других питања. Крај двадесетог века доноси пак теоријски комплекснију слику у смислу феминистичке филозофске и књижевне критике, продором популарности родних студија у интелектуалну сферу које, иако преплетене у савезништву с традиционалном феминистичком критиком, често и епистемолошки оспоравају нека гледишта феминизма као искључива и есенцијалистичка. Ипак, може се рећи да родне студије на драгоцен начин обогаћују феминистичко интелектуално деловање јер теоријски доприносе разрешењима сукоба у оквиру феминистичке платформе, обогаћујући је апаратуром квир студија, студијама маскулинитета и другим облицима комплексних динамичких развоја политика идентитета.

Феминистичка књижевна критика, онаква каквом је данас знамо, највише је усмерена на тумачење и афирмацију женског ауторства, историје и теорије стваралаштва жена, анализе репрезентације женског искуства и политика женске видљивости, сензиби-

литета и борбе против родне хијерархије, тематизоване у делима књижевница. У неким радовима, евоцира се, препознаје и афирмише занемарени удео жена у авангардном стваралаштву ових простора (Свирчев 2018), а у другим се теоријски луцидно указује на ангажованост ауторки овог поднебља и њихово место у ширем филозофском и културном контексту (Бараћ 2019). У оквиру ових историографско-теоријских оријентација, кад је у питању српска књижевна сцена, афирмисано ствара читав низ искусних теоретичарки и теоретичара. Међу правцима критичке праксе које бисмо у оквиру ове групе навели, могло би се говорити о две основне оријентације. Једна би била писање о савременим ауторкама које се баве темама релевантним за женска искуства (Гордић-Петковић; Дојчиновић; Ђурић), а друга би била историографско откривање и афирмација женских гласова и тема из ранијих периода женског стваралаштва (Бараћ; Милинковић; Свирчев; Коларић).

Постоји, међутим, и поменути други аспект деловања феминистичке књижевне критике, који све више узима маха, имајући у виду да су у протеклих тридесет година у већем делу Европе, Северне Америке и других региона, феминистичке и родне студије постале обавезан део курикулума у високом образовању и да се у међувремену већ институционално образовало неколико генерација критички оријентисаних заступника феминистичке књижевне критике. У контексту српске књижевне сцене за сада има низ студија које аналитички поново читају дела већ препозната као вредности српске књижевности, али која нису довођена у везу с књижевношћу „за жене“ или писана „од стране жена“. Међу овим перспективама треба поменути ону која заступа претежно књижевноисториографску феминистичку перспективу на читаве периоде у класичном стваралаштву (примера ради, видети: Томић 2018; Томић 2014). Једно од најизазовнијих поља ове критике јесте и оно које покушава да истражи и формулише неоткривене могућности анализе женских субјективитета у традиционално канонизованој прози српске књижевности (видети: Грујић 2015). Под утицајем феминистичке/родне критике појављују се и књиге које указују на нехетеро нормиране и неканонске ауторске перспективе у стваралаштву писаца традиционално углавном препознатих као конвенционално монолитних ауторских гласова у српској књижевности (видети Росић 2014; Перишић 2020). Смислено је узети за претпоставку да ће феминизмом и родним студијама подстакнуто књижевно критичко читање тек задобити своје нове токове и развоје у будућности и бити предмет расправа, укрштања различитих мишљења и стварања нових.

Након свега реченог, и уз осврт на почетно питање, тачније речено, сумњу, која често прати питања о томе да ли је феминистичка критика довољно релевантна да би била и данас третирана као еминентан теоријски поткрепљен правац, треба истаћи неколико

поенти, нарочито у односу на феминистичку књижевну критику у Србији. Феминистички поглед на књижевно стваралаштво за жене и о женама који је у великом делу света цвetaо још шездесетих и седамдесетих година двадесетог века, у подручје српског језика стиже неколико деценија касније. Позни процеси институционализације феминистичке интелектуалне оријентације у Србији допринели су нешто споријем развоју стручне литературе „о женским питањима“, што се пренело и на релевантну књижевну критику, али је, ипак, није загушило. Почев од деведесетих, у Србији почиње да јача критички уплив феминизма као легитимне оријентације, односно оријентације која, попут књижевнотеоријских кретања свуда у свету, почиње да поставља питања и замишља сферу књижевне критике као поље укрштања разноврсних гласова, у којима се традиционалне хијерархије доводе у питање, и нове могућности отварају, а што је карактеристично за феминистичку перспективу у свакој области (видети: Bauer 1988). Потребна је специфична, модерна теоријска и методолошка апаратура да би се идентификовала и анализирала поетика књижевности коју пишу жене, као и садржаји који репрезентују женско искуство. Уобичајени, традиционалнији облици критике, често, и поред велике експертизе тумача, често превиђају мотиве, значења, импликације, и друге аспекте књижевности релевантне за женско искуство, али и за сва она искуства која се опиру доминантном, већинском дискурсу, и уважавају и друге, често маргинализоване уметничке и интелектуалне перспективе. Апаратура феминистичке критике, као што је наглашено, открива и износи на светло дана читаву једну запретену историју женског ауторства, дела која су некада сачињавала вибрантну потку књижевног и културног живота у Србији, а у међувремену потиснута у заборав, уз претпоставку да женско ауторство није довољно репрезентативно да би заузело своје место у историјама књижевности. Сензибилитет и умеће фокусирања на приповедање из перспективе женског субјекта у канонизованим делима класика српске књижевности открива нове слојеве значења у делима највећих писаца српске књижевности, обогаћујући литературу о величини њихових генија. Напокон, феминистичка књижевна критика омогућава тумачима да иду у корак са сензибилитетом модерног света у коме данашња књижевност настаје, света који уочава, анализира и прихвата различитост, фрагментираност, сукобљавање и дијалогичност субјективитета, колектива, различитих историја и многоструких искустава.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво. *Сабрана дела*. Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна zaloжба Словеније, Скопје: Мисла, 1977.
- Бараћ, Станислава. *Анијажована женска проза*. Књижевна историја, год. 51, бр. 168 (2019). 221–242.
- Бараћ, Станислава. *Феминистичка контрајавност: Жанр женској историји у српској периодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Бовоар, Симон де. *Други пол*. Београд: БИГЗ, 1982.
- Гордић-Петковић, Владислава. „Релевантност женског искуства у савременој српској прози“. *Српска славистика: колективна монографија* [радови српске делегације на XVI међународном конгресу слависта]. Том 2, Књижевност, култура, фолклор, питања славистике, 2018. 79–87.
- Грујић, Марија. *Род и култура феминистичности: Нечиста крв и Газда Младен Борисава Станковића*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2015.
- Ђурић, Дубравка. „Субјект који пише и субјект који се конструише у српској женској поезији након 1970“. *Књижевство* [електронски извор], год. 6, бр. 6 (2016).
- Ђурић, Дубравка. „Женска књижевност и женско ауторство Јудите Шалго“. *Поља*, год. 60, бр. 493 (2015): 209–211.
- Крипнер, Моника. *Жене у рату: Србија 1915–1918*. Београд: Народна књига, 1986.
- Матовић, Весна. „Између естетике и етике: Исидора Секулић и Надежда Петровић“. *Исидоријана: Књижевни зборник*, год. 9/15, бр. 12/14 (2003/2008): 13–25.
- Милинковић, Јелена. „Јелена Димитријевић, Српски књижевни тласник и Америка“. *Читайте ли Јелену Димитријевић: Зборник радова*. Београд: Филолошки факултет, 2018. 95–117.
- Милинковић, Јелена. „Феминизам Јулке Хлапец Ђорђевић“. *Савремена истраживања језика и књижевности: Зборник радова са III научној скупи младих филолога Србије одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крајевцу*. Крагујевац: Филум, 2012. 313–326.
- Пековић, Слободанка. „Женско писмо у Књижевном Северу“. *Књижевни Север (1925–1935): Зборник радова*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1999. 255–282.
- Пековић, Слободанка. „Два женска часописа или два часописа за жене“. *Банатска периодика XIX и XX века: Зборник радова*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“, 1995. 133–138.
- Пековић, Слободанка. „Женски часописи с почетка XX века“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 37, бр. 2 (1990): 277–286.

- Перишић, Игор. *Српски (о)квир: Прилози за читање српске књижевности у светлу квир теорије*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2020.
- Росић, Татјана. *(Анти)утопије шела: Рејрезентација маскулинитета у савременој српској прози*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2014.
- Росић, Татјана. „Госпођица Иве Андрића: Проблем фокализације и приступ субјект-позицији“. *Наслеђе*, год. 3, бр.4 (2006): 39–54.
- Свирчев, Жарка. *Авангардистикиње: Огледи о српској (женској) авангардној књижевности*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Шабац: Фондација „Станислав Винавер“, 2018.
- Станковић, Борисав. *Нечиста крв*. Београд: Просвета, 1985.
- Станковић, Борисав. *Приповешке I–II*. Београд: Просвета, 1985.
- Црњански, Милош. *Друја књига Сеоба*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Црњански, Милош. *Роман о Лондону*. Београд: Нолит, 1977.

*

- Bal, Mieke. *Lethal Love: Feminist Literary Readings of Biblical Love Stories*. Bloomington: Indiana University Press, 1987.
- Bauer, Dale M. *Feminist Dialogics: A Theory of Failed Community*. Albany: State University of New York Press, 1988.
- Bock, Gisela. *Women in European History*. Oxford: Blackwell Publishers, 2002.
- Bolt, Christine. *The Women's Movements in the United States and Britain from the 1790s to the 1920s*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1993.
- Botting, Eileen Hunt. *Wollstencraft, Mill, and Women's Human Rights*. New Heaven: Yale University Press, 2016.
- Brajiović, Tihomir. *Groznica i podvig: Ogleđi o erotskoj imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*. Београд: Geopoetika izdavaštvo, 2014.
- Batler, Džudit. *Nevolje s rodom: Feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos, 2010.
- Batler, Džudit. *Tela koja nešto znače: O diskurzivnim granicama „pola“*. Београд: Samizdat, 2001.
- Dojčinović-Nešić, Biljana. *Ginokritika: Rod i proučavanje književnosti koju su pisale žene*. Београд: Književno društvo „Sveti Sava“, 1993.
- Gal, Susan, and Gail Gligman. *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000.
- Đurić, Dubravka. „Feministički i ženski časopisi u postjugoslavenskim kulturama“. *Profemina*, br. 2 (2011): 263–282.
- Felman, Shoshana. *What does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993.

- Friedan, Betty. *The Feminine Mystique*. London: Penguin Books, 1992.
- Gallop, Jane. *Feminism and Psychoanalysis: The Daughter's Seduction*. London: MacMillan, 1982.
- Gilbert, Sandra M. and Susan Gubar. *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press, 1984.
- Gordić-Petković, Vladislava. „Tematizovanje ženskog iskustva u svetlu rod-nih teorija“. *Jezik, književnost, teorija: tematski zbornik radova*. Niš: Filozofski fakultet, 2019. 441–451.
- Gordić-Petković, Vladislava. „Identitet, jezik i socijalna stratifikacija: Kako ženska književnost podriva poredak“. *Izazovi identiteta: Rod između kreacije i tradicije (Zbornik tekstova)*. Novi Sad: Centar za interkulturalnu komunikaciju, 2016. 87–108.
- Gordić-Petković, Vladislava. „Ženski glasovi u savremenoj srpskoj književnosti: Između kanonizacije i komercijalizacije“. *Slavistična revija*, god. 59, br. 3 (2011): 307–315.
- Gordić-Petković, Vladislava. *Na ženskom kontinentu*. Novi Sad: Dnevnik, 2007.
- Grujić, Marija. „Ženske škotske bolnice u dalekom kraljevstvu“. *Sarajevske sveske*, br. 43–44 (2014): 281–288.
- Kolarić, Ana. *Rod, modernost, emancipacija: Uredničke politike u časopisima „Žena“ (1911–1914) i „The Freewoman“ (1911–1912)*. Beograd: Fabrika knjiga, 2017.
- Irigaray, Luce. *This Sex which is not One*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1985.
- Kristeva, Julia. *Black Sun: Depression and Melancholia*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Kristeva, Julia. *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press, 1980.
- Lanser, Susan Sniader. *Fictions of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.
- Lóránd, Zsófia. *The Feminist Challenge to the Social State in Yugoslavia*. Cham, Switzerland – Palgrave Macmillan, 2018.
- Lorde, Audre. *Sister Outsider: Essays and Speeches*. New York: Crossing Press, 1996.
- Lukić, Jasmina. „Birobidžan kao ženska utopija“. *Reč*, god. 5, br. 46 (1998): 93–97.
- Lukić, Jasmina. „Žena i modeli ženskosti u prozi Milice Mičić Dimovske“. *Profemina*, br. 2 (1995): 161–168.
- Marilley, Suzanne M. *Woman Suffrage and the Origins of Liberal Feminism in the United States, 1820–1920*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.
- Milinković, Jelena. „Feministička istraživanja i čitanja književnosti“. *Feministička teorija je za sve: Zbornik radova sa konferencije „Neko je rekao feminizam: Feministička teorija u Srbiji danas“*. Ur. Adriana Zaharijević i Katarina Lončarević. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Fakultet političkih nauka, 2018. 19–39.

- Millett, Kate. *Sexual Politics*. New York: Simon & Schuster, 1990.
- Offen, Karen M. *European Feminisms, 1700–1950*. Stanford, California: Stanford University Press, 2000.
- Pearce, Lynne. *Feminism and the Politics of Reading*. London: E. Arnold, 1997.
- Popović-Perišić, Nada. *Literatura kao zavodjenje*. Beograd: Prosveta, 1988.
- Siksu, Elen. „Smeh meduze“. *Profemina*, god. 10, br. 43–45 (2006): 67–81.
- Scott, Joan Wallach. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Showalter, Elaine. „Towards Feminist Poetics“. *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*. Ed. Elaine Showalter. London: Virago, 1986.
- Showalter, Elaine. *The Female Malady: Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. New York: Pantheon, 1985.
- Slapšak, Svetlana. „Ženska književnost, žensko pismo, ženske studije“. *Izraz*, god. 34, br. 2–3 (1990): [220]–229.
- Spivak, Gayatri Chakravorti. *Kritika postkolonijalnog uma*. Beograd: Beogradski krug, 2003.
- Spivak, Gayatri Chakravorti. „Mogu li podređeni da govore“. *Polja*, god. 56, br. 468 (2011): 91–132.
- Spivak, Gayatri Chakravorti. *In other Worlds: Essays in Cultural Politics*. London: Routledge, 1988.
- Tomić, Svetlana. *Slavne i ignorisane: ka kritičkoj kulturi pamćenja*. Beograd: Alfa BK univerzitet, 2018.
- Tomić, Svetlana. *Realizam i stvarnost: Nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa Univerzitet, Fakultet za strane jezike, 2014.
- Vulf, Virdžinija. *Sopstvena soba*. Beograd: Plavi jahač, 1995.
- Warner, Marina. *From the Beast to the Blond: On Fairy Tales and their Tellers*. London: Vintage, 1995.
- West, Candace and Don H. Zimmerman. “Doing Gender”. *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2 (1987): 125–151.
- Wollstonecraft, Mary. *A Vindication of the Rights of Woman*. London: Penguin Books, 1984.

Marija Grujić

*Why Read in a Feminist Way:
a Feminist Theoretical Approach to Serbian Literature*

Summary

The feminist intellectual influence on the humanities is one of the most significant and innovative cultural phenomena of the modern age. Bolstered by strong, broad-based feminist activist movements and theoretical revolutions, the feminist approach has raised significant new issues in literary criticism, and shaped the perception of literary interpretation, meaning, and values, from the beginning of the Enlightenment to the present day. Literature written in Serbian has also been subject of feminist literary criticism, that is constantly developing and creating its own movements regarding various cultural and scientific issues. While in certain aspects feminist literary criticism in Serbia has been inspired by the international development of feminist theories and ideas, especially in the Anglo-Saxon and French cultural spheres, in other aspects it has raised some new issues with regard to discovering and reaffirming relevant content and interpretations specific to various currents of Serbian literature. This paper offers a way of understanding the main issues and challenges of feminist literary criticism on the Serbian literary scene, intertwined with gender studies and other relevant ideological, theoretical and methodological concepts.

Keywords: feminist literary criticism, gynocriticism, history of literature, literary canon, history of Serbian literature

Примљено: 13. 6. 2020.

Прихваћено: 15. 12. 2020.